

SUOMEN KIELEN KEHITYS JA VAIHTELU SELKOKIELELLÄ

Laila Lehikoinen *Suomea ennen ja nyt. Suomen kielen kehitys ja vaihtelu.* Finn Lectura, Helsinki 1994. 256 s. ISBN 951-8905-80-0.

Laila Lehikoisella on pitkä kokemus paitsi suomalaisten myös ulkomaalaisten yliopisto-opiskelijoiden opettajana. Suomen kielen kehitystä ja vaihtelua hän on opettanut suomea sekä äidinkielenään että vieraana kielenä opiskeleville. Suomea ennen ja nyt -kirjan pohjana ovat tekijän yliopistossa pitämät luennot ulkomaalaisille suomenopiskelijoille. Tarkastelen kirjaa siltä kannalta, millainen se on käyttäjä opetuksessa, vaikka itse olen ehtinyt kokeilla sitä vasta yhdellä kuu-kauden mittaisella UKANin kesäkurssilla.

Rakenteeltaan kirja jakautuu kolmeen vain löyhästi toisiinsa liittyvään osaan: Suomi kielikunnassaan, Puhutun suomen kielen muotoja ja Kirjasuomen kehitys. Kielennäytteen ovat omina eri lukuinaan, mikä on selkeä ratkaisu. Osat ovat hyvin erityyppiset, ja opetuksessakin niitä voi varmaan käyttää eri tavalla, mihin vaikuttavat tietenkin lisäksi opetuksen tavoitteet.

Takakannen tekstin mukaan »kirja sopii johdatukseksi ja käsikirjaksi mm. korkeakouluissa suomen kieltä opiskeleville». Tekijä itse lupaa saatesanoissa, että kirja soveltuu paitsi suomea toisena tai vieraana kielenä opiskeleville myös muille yliopistotasoisille opiskelijoille. Nämä lupaukset kirja täyttää. Se on suorastaan yleissivistävä. Paikoin se onkin luettelomaisuutensa takia sopivin juuri käsikirjaksi. Sekä suomalaiselle että ulkomaalaiselle opiskelijalle se voisi olla kokoava kertauskirja.

Mutta voiko tämä kirja korvata luentosar-

jan? Ovatko sen kaikki luvut yhtä hyödyllisiä tai tarpeellisia sekä Suomessa että ulkomailla opiskeleville? Kirjassa on vahvasti suomalainen näkökulma silloinkin, kun puhutaan koko kielikunnasta ja kielisukulaisista.

Käytännössä opettajan on aina ratkaistava, mikä on kirjan, mikä opettajan ja mikä oppilaan osuus oppimisprosessissa. Uskon, että Suomea ennen ja nyt -kirjan lisäksi tarvitaan luentoja ja harjoituksia. Näytetekstejä on käsiteltävä opettajan ohjauksessa.

KIELENULKOINEN TAUSTA

Ensimmäinen luku on katsaus kielisukulais-temme oloihin (48 sivua). Siinä luetellaan uralilaisen kielikunnan kielet, puhujien määrät ja asuinalueet sekä luonnehditaan jonkin verran heidän elinolojaan. Sekin kerrotaan, missä kieliä voi opiskella. Kartat ovat selkeät ja yksinkertaiset; niissä on vain välttämättömimmät nimet. Myös kieli on selkeää ja pelkistettyä. Pitkä kokemus opettajana on ilmeisesti johtanut siihen, että asiat on pystytty esittämään laajoin vedoin yksityiskohtia karsien. Tekstinäytteitä esitetään karjalan, viron, saamen ja unkarin kielestä. Näytetekstit on käännetty myös suomeksi, mikä lisää niiden kiinnostavuutta.

Opiskelijan kannalta tekstin selkeys ja keskittyminen tärkeimpiin asioihin on tietenkin etu, mutta kaiken mieleenpainaminen voi

olla vaikeaa. Muistia tukevien assosiaatioiden saamiseksi on kirjan ohessa syytä käyttää oheismateriaalia. Lehikoisen oma teksti sisältää neutraaleja lukuja ja tosiasioita, mutta kielennäytteissä on kielipoliittisia kannanottoja. Ne tarjoavat mainion lähtökohdan oppilaiden keskusteluille ja omalle työskentelylle. He voisivat pohdiskella äidinkielen ja kielivähemmistöjen asemaa ja merkitystä, koota aiheeseen liittyvää aineistoa esimerkiksi lehdistöstä, valmistella aihetta syventävän tai laajentavan ryhmäkeskustelun tai kirjoittaa yksin tai ryhmässä esseen. Näin monien kielisukulaistemme kohtalo tulisi opiskelijoille elävämmäksi ja yksityiskohתיakin voisi jäädä mieleen. Jokaisen luvun lopussa on parin sivun pituinen ajantasainen lähdeluettelo, josta opiskelijan on helppo poimia lisäluettavaa.

KIELI KUVAUKSEN KOHTEENA

Suomen kielen ja suomalaisten tausta-luvusta alkaen (s. 52–) kuvauksen kohteena on itse kieli. Suomalais-ugrilaisen kantakielen äänne- ja sanarakenteesta, taivutusmuodoista sekä lauserakenteesta tärkein tulee sanotuksi 10 sivussa. Perinteinen sukupuumalli esitetään piirroksena (s. 57), mutta kartio- ja pensasmallitkin mainitaan. Kantasuomi on saanut samantapaisen esittelyn. Myöhäiskantasuomen jakautumista itämerensuomalaisiksi kieliksi ei voisi enää selkeämmin esittää (s. 79–81). Luku päättyy suomen länsi- ja itämurteiden syntyyn, mutta siitä ei jatketaakaan murteiden esittelyyn, vaan ensin puhutaan Suomen ruotsalaisasutuksesta parilla sivulla ja sitten siirytään käsittelemään puhutun ja kirjoitetun kielen eroja 13 sivun verran.

Tässä kohdassa palasin katsomaan sisällysluettelo: onko asioiden käsittelyjärjestys looginen? Useissa ulkomaalaisille tehdyissä suomen kielen oppikirjoissahan on viimeisenä kappaleena esimerkkejä puhekielestä, ts. kaupunkilaisesta nykypuhekielestä. Tavalli-

simmin on lueteltu muutamia äänne- ja muoto-opillisia piirteitä. Tässä kirjassa käsitys puhekielestä on kokonaisvaltaisempi ja puhe-suomen kuvaus monipuolisempi: kaikki puhuttu suomi vanhoista aluemurteista nykypuhekieleen ja slangiin on käsitetty yhdeksi kokonaisuudeksi, jonka rinnalla on toinen suuri kokonaisuus, kirjoitettu kieli. Järjestys on siis täysin looginen.

Korrektissakin yleiskielessä on kirjoituksen ja ääntämyksen eroja, jotka on hyvä esitellä; todetaanhan alkeisopetuksessa yleensä, että suomea luetaan, niin kuin kirjoitetaan. Toinen asia, mihin Puhutun ja kirjoitetun kielen eroja -luvussa keskitytään, on syntaktiset erot. Sanasto sekä äänne- ja muoto-opin erot käsitellään seuraavissa luvuissa Suomen murteet, Nykypuhekieli ja Slangi. Samaa perusoivallusta puhe-suomen alasta noudattaa luku Näytteitä puhutusta suomen kielestä: eri murrealueiden näytteiden jälkeen seuraavat Helsinkiin muuttaneiden kieli, Helsingin koululaisten kieli ja Helsingin vanha slang.

Minun on ollut opettaessani vaikea löytää tyydyttävää kirjakielen määritelmää. Tässä oppikirjassa siitä on hyvä luonnehdinta: kirjakieli on kirjallisen tradition varassa elävä kieli, jossa on paljon vaihtelua, mutta jota säätelevät kieliyhteisön yhteiset normit (s. 90).

Murteet käsitellään seikkaperäisesti, ensin länsi- ja itämurteiden eroja, sitten laajalevikkisiä murrepiirteitä, jotka eivät noudata itä-länsi-jakoa, ja lopulta jokainen päämurreryhmä erikseen. Murteet on siis kuvattu kahdella tavalla: on lähdetty piirteistä ja kerrottu, millä alueilla ne esiintyvät, ja toisaalta alueista ja kuvattu, mitä murrepiirteitä alueen kielessä on. Niinpä monet asiat toistuvat eri yhteyksissä, mikä saattaa joko auttaa oppimisessa tai myös sekoittaa.

Onko suomea vieraana kielenä opiskelevan tunnettava tasoittuvat kielimuodot näin perusteellisesti? Onko tavoitteena, että ulkomaalainenkin osaisi paikantaa murrenäytteen

oikealle seudulle? Tarkoitus ei liene kouluttaa murteisiin erikoistuneita tulevia tutkijoita, sillä esitys on sittenkin alkeiskurssimaista: muotojen kehitystä ei selitetä myöhäiskantasuomesta lähtien, vaan todetaan vain, millaisia muotoja esiintyy, ja »käännetään» esimerkkisanat yleiskielelle. Onkin järkevää verrata murremuotoja opiskelijoille tuttuihin muotoihin. Kielitieteellisiä termejä esiintyy paljon vähemmän kuin tavallisesti äännehistoriallisissa tutkimuksissa, ja ne selitetään saman tien. Yksinkään oppikirjaa lukevalla ei siten tarvitse olla kielitieteellistä koulutusta ennalta juuri nimeksikään.

Jos kirjan tavoitteena on, että opiskelija oppii erottamaan, mikä on murretta ja mikä yleiskieltä, kirjan selitykset ja näytteet riittävät. Jos tavoitteena taas on, että ulkomaalainen oppisi ymmärtämään murteellista suomea, opetuksessa pitäisi käyttää ääninauhuja. Edes syntyään suomalainen opettaja ei pysty lukemaan ääneen kaikkia murteita luontevasti, oppilaat eivät ollenkaan, vaikka transkriptio onkin karkeaa. Jos tekstiä ei kuule, se jää kuolleeksi kirjaimeksi. Sinänsä kirjan tekstinäytteiden sana- ja muotoselitykset ovat riittävät; koko näytettä ei kuitenkaan ole käännetty yleiskielelle. Tekstikatkelmat lienee valittu sisällön perusteella niin, että ne olisivat havainnollisia välähdyksiä vanhasta suomalaisesta maalaiselämästä. Joka tapauksessa niiden maailmaan on nuoren ulkomaalaisopiskelijan varmaan vaikea orientoitua, ehkä vielä vaikeampi kuin suomalaisen kaupunkilaisnuoren. Opettajan oheismateriaalia tarvittaneen, esim. kuvia ja yleiskielisiä kertomuksia samoista aiheista. Murretekstiä voisi käyttää opetuksessa ilman ääninauhua ehkä siten, että oppilaat lukevat sen, opettaja selittää sen oudot muodot ja sanat ja oppilaat yrittävät ymmärtää sisällön ja kertoa ymmärtämänsä yleiskielellä.

Ilahduttavia ovat lukujen väliin liitetyt murremuotoiset sananlaskut. Niistä syntyy opetusryhmissä varmasti keskustelua. Niissä on huumoria ja näytteitä usein mainituis-

ta Suomen heimojen kansanluonteiden eroista. Esimerkki pohjalaisen omanarvontunnosta: »M_uoon niin suuresta taloosta, jotta naapuriskin on nelijäkymmentä lehemää», tai savolaisesta elämänasenteesta: »Se on toesinaaj joutej ja toesinaan ei tiemmittää.»

On joitakin ulkomaalaisryhmiä, joille suomen murteiden tuntemus on käytännösäkin tärkeää: ne, jotka aikovat tulla Suomeen asumaan, joutuvat myös maaseudulle, missä puhutaan edelleen elävää suomen kielen murretta. Joulun alla ilmestyneessä Ulpussa, opetushallituksen julkaisemassa Ulkomaalaisopettajien puheenvuoroja -lehdessä (2/1994) Pirjo Eskelinen-Leppänen, Tallinnassa toimiva suomen kielen lehtori, lopettaa kirjoituksensa viron- ja venäjänkielisten oppilaittensa suomen kielen opiskelusta kysymällä »mikä sitten tulisi olla murteiden osuus opetuksessa?» Perusteluksi hän toteaa, että Suomessa sijoitetaan maahanmuuttajia tasaisesti koko maahan.

KIRJASUOMEN KEHITYS 1900-LUVUN ALKUUN

Kolmannes kirjasta on omistettu kirjasuomen kehitykselle. Johdannoksi esitellään kirjasuomen vaiheet lyhyissä luvuissa varhaisuuden kaudesta nykysuomen kauteen. Sitten kerrotaan Agricolasta, fennofiileistä ja Elias Lönnrotista. Kirjakielen rakenteen kehityspiirteitä on tämän osion laajin luku, 28 sivua. Näytteisiin on liitetty selityksiä, mutta ei nykykielisiä »käännöksiä». Sen sijaan kirjasuomen rakenteen kehityspiirteiden esimerkit ovat selkeästi kolmessa sarakkeessa: vanha kirjoitusasu, lukuasu ja nykyinen kirjakielinen asu. Tämä on erittäin hyvä tapa osoittaa, etteivät muutokset ole tapahtuneet pelkästään ortografiassa vaan myös itse kielessä ja että toisaalta vanhaa kirjoitusta ei pidä yrittää lukea sellaisenaan (minkä virheen monet opettajat Suomen peruskoulusakin tekevät).

Esitys etenee piirteittäin, joita verrataan murteisiin ja nykyiseen yleiskieleen. Vanhan kirjasuomen näytteiden pohjalta on helppo keksiä monenlaisia lukemis-, piirreanalyysi- ja ymmärtämisharjoituksia. Ortografiaa, äänne- ja muotopiirteitä sekä syntaksia ja sanastoa on käsitelty riittävän laajasti, jotta vanhoja tekstejä pystyy lukemaan ja ymmärtämään. Hyvin selventävänä pidän erillistä lukua Kirjasuomen murretausta, ja vierasläh töisten piirteiden tarkastelu saattaa tuottaa joillekin indoeurooppalaisia kieliä äidinkielenään puhuville opiskelijoille ahaa-elämyksiä. Kirjasuomen kehitystä on kirjassa muuten seurattu vain 1900-luvun alkuun, mutta Raamatun suomennoksista on mukana uusinkin; vaikuttavaa on nähdä rinnakkain vuosien 1548 tai 1642 ja vuoden 1992 suomennokset.

Itsenäiseen opiskeluun Kirjasuomen kehitys -luku luultavasti sopii paremmin kuin muut kirjan luvut. Kaikkiaan opiskelija saa tästä oppikirjasta tarvitsemansa tiedot sekä murteista että kirjasuomen vanhoista muodoista. Kirjasta on apua tutustuttaessa kansallisesti merkittävään suomalaiseen kirjallisuuteen, Kalevalaan, Aleksis Kiveen, Eino Leinoon, Juhani Ahoon jne., mutta yhtä hyvin se auttaa ymmärtämään uudemman kirjallisuutemme nykypuhekieltä.

Kirjan viimeinen pääluku on Suomen kielen sanavarat (19 sivua). Vanha omaperäinen sanasto, kulttuurikosketukset ja lainasanat sekä 1800-luvun sanastonkehitys esitellään lyhyesti, lähes luettelomaisesti. Jos puhe-suomen muotoja on seurattu 1980-luvulle asti, miksi ei myös kirjasuomen? Viimeaikaisiin yhteiskunnallisiin murroksiin ja elämäntapamuutoksiin kytkeytyviä nopeita sanastonmuutoksia lienee mahdotonta laajasti selvittää tämän oppimäärän puitteissa, mutta yleisiä kehitystendenssejä olisi voinut kuvata muutamien havainnollisten esimerkisanonjen avulla.

Suomen kielen sanavarat -lukua lukiesani mietin, miten opiskelija voi muistaa

monia sanaluetteloita. Mistä hän saisi muistitukea, että hän erottaisi vaikkapa omaperäiset sanat nuorista ruotsalaislaineista? Aihepiirien mukainen ryhmittely tuskin riittää. Tarvittaisiin kuvia ja yleiskielisiä tekstejä esimerkiksi pronssikaudesta, muinaisesta kaupankäynnistä ja kristinuskon ja vieraan hallintovallan tulosta Suomeen. Jos sanaston voisi liittää tällä tavoin asiakokonaisuuksiin, sanakerrostumat ja -ryhmät jäisivät mieleen. Kuvia kirjassa on karttojen lisäksi melko niukasti. Länsi- ja itämurteiden sanastoero ja havainnollistava aukeama on onnistunut esimerkki siitä, mitä tarvittaisiin enemmänkin.

Suomea ennen ja nyt on kirjoitettu hyvin selkeään tyyliin. Sen kieli on hyvää ulkomalaisille yliopisto-opiskelijoille kirjoitettua selkokieltä, joka on nautittavaa muidenkin lukea. Teksti ei tunnu typistetyltä, jankuttavalta tai naiivilta. Lisäksi painoasu on väljä ja rauhallinen. Painovirheitä en huomannut kuin yhden: Stolbovan rauha tehtiin 1617 (s. 85 mainitaan 1618). Piirrookset ovat onnistuneita — olisipa niitä enemmän! Värikkään ja houkuttelevan kannen alta löytyy ratkaiseva apu kaikille ulkomaalaisten suomen kielen opettajille ja erityisesti niille, joiden äidinkieli ei ole suomi mutta joiden kuitenkin on opetettava suomen kielen historiaa ja vaihtelua. ■

PIRJO MIKKONEN

*Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, PL 26
(Teollisuuskatu 23), 00014 Helsingin yliopisto*